

LEERPLAN SECUNDAIR ONDERWIJS

Vak: **AV Geschiedenis**
Basisvorming

1/1 lt/w

Onderwijsvorm: **B-STROOM**

Graad: **eerste graad**

Leerjaar: **eerste en tweede leerjaar**

Leerplannummer: **2011/005**
(vervangt 2008/057)

Nummer inspectie: **2011/323/1//D/H**
(vervangt 2008 / 14 // 1 / D / BV / 1 / I / / V/10)

onderwijs van de
Vlaamse Gemeenschap



Pedagogische begeleidingsdienst

GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap

Emile Jacqmainlaan 20

1000 Brussel

INHOUD

Visie	2
Beginsituatie	3
Algemene doelstellingen	4
Leerplandoelstellingen / leerinhouden / specifieke pedagogisch-didactische wenken ..	5
School en samenleving	5
Onze gemeente	9
Omgaan met tijd	10
Omgaan met informatie	13
Algemene pedagogisch-didactische wenken	15
Minimale materiële vereisten	19
Evaluatie	20
Bibliografie	22

VISIE

Het vak AV Geschiedenis in de B-stroom leunt veel nauwer aan bij het vak Maatschappelijke vorming (MAVO¹), waarbij de componenten tijd (geschiedenis) en ruimte (aardrijkskunde) op geïntegreerde wijze aangeboden worden, dan bij het vak geschiedenis in de A-stroom. In het vak geschiedenis in de B-stroom is het immers niet de bedoeling om, zoals in de A-stroom, een historisch referentiekader op te bouwen door middel van de studie van samenlevingen in het verleden. Eigenlijk gaat het bij geschiedenis in de B-stroom om maatschappelijke vorming, maar waarbij men minder aandacht heeft voor de component ruimte en vooral voor de component tijd. De nadruk ligt daarbij op de hedendaagse tijd en de invloed die deze uitoefent op ons leven.

De leerlingen doen enerzijds een studie van de dagelijkse tijd, eigenlijk een verdieping van wat zij in het basisonderwijs op dat vlak gezien hebben, en anderzijds een studie van de hedendaagse samenleving. Hoe werkt onze samenleving? Wat zijn onze rechten en plichten? Wat betekent het om te leven, wonen en werken in deze samenleving?

Ook het besef van het blijvende en het veranderende in de menselijke samenleving staat centraal. Het is van belang dat de leerlingen tot het inzicht komen dat hun eigen leven en dat van de mensen in het algemeen sterk wordt beïnvloed door de tijd waarin men leeft.

Het gaat dus niet zozeer om kennisoverdracht (het aanbieden van specifieke inhouden voor geschiedenis) maar wel om het werken aan competenties die de leerlingen nodig hebben om als actieve en bewuste burger te functioneren en participeren in de samenleving.

Dit is de einddoelstelling waarnaar men zowel in het vak Geschiedenis in de B-stroom als in het vak Maatschappelijke vorming streeft. Deze einddoelstelling dient men ook steeds als ijkpunt te nemen wanneer men de specifieke leerplandoelen en leerinhouden bekijkt.

¹ Voor het juiste leerplannummer zie website GO! (www.g-o.be / tabblad Secundair Onderwijs / Lessentabellen).

BEGINSITUATIE

De leerlingen van 1 B en BVL vormen een heterogene groep, zowel wat hun leercapaciteiten, hun belangstelling, hun mogelijkheden, als hun culturele en sociale afkomst betreft.

Dit is het gevolg van de diverse instapmogelijkheden:

- de meeste leerlingen in het eerste leerjaar B komen uit het basisonderwijs, het buitengewoon onderwijs en het onthaalonderwijs. Meestal hebben deze leerlingen de leerdoelen van het basisonderwijs niet of onvoldoende bereikt. Zij missen dus nog de noodzakelijke startcompetenties;
- andere leerlingen zijn wat trager tot ontwikkeling gekomen dan hun leeftijdsgenoten, maar beschikken toch over voldoende leerpotentieel;
- een aantal leerlingen kiest bewust voor de B-stroom omdat dit het best past bij hun talenten;
- in het beroepsvoorbereidend jaar komen hier nog de leerlingen bij die omwille van slechte schoolresultaten overstappen van de A-stroom naar de B-stroom.

Hier volgt een omschrijving van een aantal leerlingenkenmerken die we meer terugvinden in de B-stroom:

- leerlingen deden herhaaldelijk schoolse faalervaringen op. Hierdoor zijn ze vaak een stuk zelfvertrouwen kwijtgeraakt. Dit kan zich vertalen in een negatieve houding ten aanzien van het schoolgebeuren;
- meer jongeren hebben een taalachterstand. Hoewel vele leerlingen over de nodige talenten beschikken, veroorzaakte hun taalachterstand een leerachterstand;
- de meeste leerlingen willen al doende leren en tonen belangstelling voor het onmiddellijk bruikbare. Ze leren vooral van het handelen in concrete situaties. Ze leren weinig van theoretische uiteenzettingen;
- vele leerlingen verliezen gemakkelijk hun concentratie wanneer de leerstof weinig activerend en afwisselend wordt aangeboden;
- in de B-stroom vindt men meer leerlingen uit kansarme gezinnen dan in de andere onderwijsvormen.

Leerkrachten die oog hebben voor de specifieke noden van deze leerlingen kunnen hen vertrouwen geven en motiveren om *leren opnieuw uitdagend te maken*.

De return die ze krijgen van deze leerlingen is vaak bijzonder motiverend en kan leiden tot een positieve ervaring voor zowel leerkracht als leerling.

Leerkrachten in de B-stroom moeten rekening houden met deze heterogene leerlingenpopulatie én met de dubbele finaliteit. Naast functionele remediëring voor de leerlingen die de startcompetenties nog niet verworven hebben, wordt aan leerdoelen gewerkt die zowel een logische onderbouw voor PAV in de tweede graad BSO vormen als de overstap naar de A-stroom mogelijk maken.

ALGEMENE DOELSTELLINGEN

Op het vlak van kennis, inzicht en vaardigheden

- De leerlingen hebben inzicht in de rechten en plichten van henzelf en van anderen.
- De leerlingen kunnen de in het leerplan opgesomde vaardigheden in verband met tijd met toenemende zelfstandigheid toepassen.
- De leerlingen kunnen voor afgebakende opdrachten verschillende soorten informatiebronnen raadplegen en de ingewonnen informatie verwerken.

Op het vlak van attitudes

- De leerlingen zijn bereid hun medemens zonder vooroordelen te benaderen. (OD 2; 3; 7)
- De leerlingen zijn bereid te luisteren naar de mening van anderen en de eigen mening, indien nodig, bij te sturen. (OD 5; 7; 37)
- De leerlingen zijn bereid informatie op kritische wijze te beoordelen. (OD 16);
- De leerlingen zijn bereid om hulp te vragen en te geven bij het uitvoeren van leertaken.
- De leerlingen zijn bereid gemaakte afspraken na te leven.

LEERPLANDOELSTELLINGEN/LEERINHOUDEN/SPECIFIEKE PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN

SCHOOL EN SAMENLEVING

DECR. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN De leerlingen kunnen	LEERINHOUDEN
OD 1	het schoolreglement en de afspraken in eigen woorden formuleren.	1 Het schoolreglement en afspraken zoals <ul style="list-style-type: none"> • klasafspraken; • afspraken bij extra-murosactiviteiten; • verkeersafspraken; • afspraken thuis.
OD 2, 5, 6	de verschillen tussen zichzelf en de medeleerlingen en tussen de leerlingen onderling kritisch observeren en zonder vooroordeel toelichten.	2 Verschillen zoals <ul style="list-style-type: none"> • gender; • sociale afkomst; • leeftijd; • etnische en culturele achtergrond; • fysiek.
OD 23	de gegevens over de verschillende nationaliteiten binnen de school en/of de leefomgeving verzamelen, in grafiek zetten en op de wereldkaart plaatsen.	3 Het begrip nationaliteit
OD 3	in concrete situaties illustreren hoe men respectvol omgaat met verschillende groepen in een multi-etnische samenleving.	4 Omgangsvormen
OD 6	voorbeelden geven van de verschillende rolverwachtingen op basis van gender.	5 Enkele voorbeelden van andere rolverwachtingen op basis van gender
OD 2, 7	hun eigen mening formuleren, rekening houdend met andere opvattingen en los van vooroordelen.	6 De begrippen feit en mening en het verschil daartussen
OD 1, 4	aan de hand van voorbeelden enkele basisrechten toelichten.	7 Voorbeelden <ul style="list-style-type: none"> • rechten van de leerling; • rechten van het kind; • rechten van de mens.

	SPECIFIEKE PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN
1	<p>Met dit onderwerp wordt best gestart in september van het eerste jaar. Een aantal LPD uit dit subvak kunnen gekoppeld worden aan de kennismaking met de school.</p> <ul style="list-style-type: none">• De leerlingen houden een quiz over de afspraken in het schoolreglement.• De leerlingen doen een stellingenspel over afspraken uit verschillende schoolreglementen.• De leerlingen maken samen met de leraar een klasreglement met een vijftal afspraken op en stellen deze afspraken voor op een poster.• De leerlingen krijgen een aantal cases met herkenbare schoolse problemen en zoeken in het schoolreglement een oplossing.• Via een placemat bepalen de leerlingen samen de afspraken/evaluatiecriteria. Hoe groter de inbreng van de leerlingen, hoe groter de betrokkenheid en hoe beter ze zich aan de regels zullen houden.• De leerlingen formuleren klasafspraken a.d.h.v. pictogrammen.• De leerlingen stellen in kleine werkgroepjes elk enkele klasregels op aan de hand van een richtlijn van de leerkracht (bv. taal, eten en drinken, mp3, gsm ...). Nadien worden de opgestelde formulieren doorgegeven aan een ander groepje. Zij bekijken de opgestelde regels kritisch en vullen aan of veranderen de opgestelde regel in een nieuwe kleur. Elk groepje werkt aan andere regels.• De leerlingen krijgen een schoolsituatie voorgeschoteld hoe het zou zijn zonder afspraken en gaan dan in groep oplossingen zoeken (dus afspraken noteren).
2	<ul style="list-style-type: none">• Bij het begin van het schooljaar voeren de leerlingen een carrousel-discussie om mekaar te leren kennen.• De leerlingen interviewen klasgenoten over familie, hobby's, tijdsbesteding, vakantie ... en stellen deze informatie grafisch voor.• De leerlingen bekijken foto's van onbekenden en worden door de commentaar die ze daarop geven geconfronteerd met hun vooroordelen.• De leerlingen bespreken getuigenissen van kansarme en rijke jongeren over hun dagelijks leven en krijgen zo inzicht in het begrip sociale ongelijkheid.• De leerlingen zoeken in groep krantenartikels over sociale ongelijkheid, stellen de situaties uit de artikels voor aan de klas en zoeken samen naar oplossingen.• Activiteiten rond vooroordelen vind je op de website www.vormen.org/MieMo/index.htm
3	<ul style="list-style-type: none">• De leerlingen verzamelen aan de hand van een vragenlijst informatie over de nationaliteiten in de verschillende klassen en stellen deze grafisch voor.• De leerlingen duiden de verschillende nationaliteiten uit de klas/school met behulp van een atlas aan op een wereldkaart/kaart van Europa.• De leerlingen verwerken de cijfers van het leerlingensecretariaat/gemeente over de nationaliteiten op school/ in de gemeente in een grafiek.• De leerlingen prikken op een grote wandkaart foto's van klasgenoten in het land van herkomst van henzelf, ouders of grootouders en verbinden deze plaatsen met behulp van een koordje met België.

4	<ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen bekijken filmfragmenten waarop omgangsvormen te zien zijn en zeggen of dit respectvol is of niet en waarom. • De leerlingen beluisteren muziek, proeven gerechten, luisteren naar verhalen van mensen met een andere cultuur en gedragen zich hierbij respectvol • De leerlingen interviewen een familielid van een leerling met andere nationaliteit in het gepaste taalregister en met de nodige luisterbereidheid. • De leerlingen brengen een bezoek aan religieuze gebouwen (kerk, moskee, synagoge). • De leerlingen maken een tentoonstelling over voorwerpen, recepten, tradities, feesten van de verschillende culturen in de klas met korte presentatie.
5	<ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen krijgen een aantal foto's van beroepen en rangschikken ze als mannen- en vrouwenberoepen. Dit is het uitgangspunt van een discussie over rolverwachtingen. • De leerlingen vullen een vragenlijst in over verschillen tussen mannen en vrouwen in beroepen en situaties. Hierover volgt een klasdiscussie. • De leerlingen vergelijken de tewerkstelling van mannen en vrouwen in een aantal beroepen en bespreken de verdeling. • De leerlingen zoeken in reclamespots rolverwachtingen man/vrouw. • De leerlingen noteren de kenmerken van hun ideale man/vrouw en bespreken of ze roldoorbrekend zijn. • De leerlingen beelden in een rollenspel/toneelstuk een geschetste situatie uit en bepalen hiervoor zelf de rolverdeling (bv. directeur, medewerker, onderhoudspersoneel ...) Het rollenspel wordt vlak voor het einde onderbroken, klasgenoten moeten nu (in werkgroepjes) een origineel einde verzinnen. Nadien wordt er besproken welke rolclichés bevestigd werden. • De leerlingen vergelijken het aantal meisjes en jongens in de verschillende studierichtingen van de school en duiden genderverwachtingen aan. • De leerlingen voeren een webquest uit over rolverwachtingen.
6	<p>Ideaal in combinatie met de LPD 2, 3, 4, 5, 20, 21, 22 ...</p> <ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen krijgen 3 kaartjes: rood (= niet akkoord), geel (= twijfel) en groen (= akkoord). Aan de hand van deze kaartjes dienen zij hun mening te uiten bij een bepaalde stelling. Na elke stelling volgt een klasgesprek. • De leerlingen gaan op respectvolle manier in debat met een externe spreker over een controversieel onderwerp.

7	<ul style="list-style-type: none">• De leerlingen koppelen een aantal beschrijvingen van overtredingen van de mensen/kinderrechten aan het juiste mensen/kinderrecht.• De leerlingen maken een poster van een kinderrecht (slogan + afbeelding), eventueel voor een tentoonstelling in de gangen van de school.• De leerlingen verzamelen informatie over een mensenrechten/kinderrechtenorganisatie in een door de leerkracht aangereikte website en stellen deze organisatie kort voor aan de klas.• Bij aanvang van de lessen moeten de leerlingen onder tijdsdruk enkele (mechanische en in hun ogen nutteloze) werkjes verrichten zoals speldjes sorteren, paperclipketting maken ... Nadien word het thema 'kinderarbeid' en kinderrechten besproken.• In klasverband worden enkele actuele gebeurtenissen onder de loep genomen en de leerlingen koppelen daaraan eventuele schendingen van de mensen- en/of kinder-rechten.• De leerlingen bekijken een stukje over kinderbeid in de film <i>Daens</i> en voeren op basis hiervan een discussie over kinderrechten. Zij maken hierbij ook een vergelijking tussen de situatie vroeger en nu.
---	---

ONZE GEMEENTE

DECR. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN De leerlingen kunnen	LEERINHOUDEN
OD 29	omschrijven waarom een gemeente op een bepaalde plaats ontstaan is.	8 Enkele factoren die tot het ontstaan van een gemeente leiden
OD 30	in een stad sporen uit het verleden aanduiden en beschrijven.	9 Sporen uit het verleden
OD 27, 28	aan de hand van enkele voorbeelden aantonen dat de manier van wonen afhankelijk is van tijd, standplaats en status.	10 Factoren die invloed hebben op het wonen zoals • soort samenleving (in heden en verleden); • klimaat; • landschap; • beroepsactiviteit; • levensstandaard.

	SPECIFIEKE PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN
8	<ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen zoeken de ontstaansgeschiedenis van hun gemeente op. • De leerlingen interviewen iemand van de heemkundige kring. • De leerlingen halen uit eenvoudige verhalen over verschillende ontstaansgeschiedenissen de factoren die tot het ontstaan van een gemeente leiden. • De leerlingen verzinnen verhalen over het ontstaan van een gemeente op basis van door de leraar gegeven factoren.
9	Het is niet de bedoeling om hier een historisch overzicht te geven over alle woonvormen. Het is mogelijk om bepaalde voorbeelden uit het verleden te vergelijken met vandaag. <ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen bereiden een wandeling in de gemeente in groepjes voor: ze duiden de oude gebouwen en historische sites aan op het stratenplan, zoeken eventueel informatie over de oude gebouwen, stippelen een wandelroute uit op de kaart ... • De leerlingen kunnen aangeven welke straatnamen naar het verleden verwijzen.
10	<ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen maken tijdens de wandeling in de gemeente foto's van verschillende woonvormen. In de klas lijsten ze de kenmerken van deze woonvormen op en vergelijken ze met foto's van woningen in andere werelddelen/tijden. • Leerlingen beschrijven hun eigen woning en vergelijken met andere woningen.

OMGAAN MET TIJD

DECR. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN De leerlingen kunnen	LEERINHOUDEN
OD 8	voor een groepsopdracht een taakverdeling afspreken en opstellen.	11 Taakverdeling
OD 8, 10	voor een welbepaald doel, voor een beperkte periode en met behulp van een kalender een planning opstellen.	12 Kalender en planning
OD 9	tijdsaanduidingen op uitnodigingen en openings- en sluitingstijden juist inschatten.	13 Tijdsaanduidingen
OD 11	enkele begrippen in verband met tijd in concrete situaties gebruiken.	14 De begrippen tijdstip, tijdsduur, vroeger, nu, later, dag, week, maand, jaar, generatie en eeuw.
OD 10, 12	de historische periodes en door de leerkracht aangeboden gebeurtenissen en hun datum op een tijdsband plaatsen.	15 De tijdsband
OD 13, 14, 15	het dagelijks leven en de tijdsbesteding vandaag vergelijken met die van hun ouders en grootouders.	16 Verschillen in dagelijks leven en tijdsbesteding vandaag en bij de vorige generaties
OD 14	de tijdsbesteding in de eigen streek vergelijken met die in andere gebieden.	17 Verschillen in tijdsbesteding bij ons en elders
OD 32	voorbeelden geven van verschillende vormen van vrijetijdsbesteding die aansluiten bij hun leefwereld.	18 Enkele voorbeelden van vrijetijdsbesteding
OD 33, 34	informatie over vrijetijds mogelijkheden, infrastructuur en kostprijs opzoeken.	19 Vrijetijds mogelijkheden en geldbesteding

	SPECIFIEKE PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN
11	Deze LPD staat uiteraard niet op zich maar wordt gekoppeld aan groepsopdrachten in het kader van andere LPD.
12	<ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen maken een planning voor een daguitstap. • De leerlingen maken oefeningen op het gebruik van het lessenrooster. • De leerlingen maken oefeningen op het gebruik van de schoolagenda. • De leerlingen duiden de vakantieperiodes, examenperiodes, schoolse activiteiten aan op een jaarkalender.

	<ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen maken een verjaardagskalender van de klas. • De leerlingen maken een planning voor de voorbereiding van een taak, een examen of herhalingstoets.
13	<ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen geven tijdsaanduidingen weer op een klok bv. middagpauze, duur van het eerste lesuur. • De leerlingen zoeken in advertenties/websites of ze op een opgegeven moment in een winkel/maatschappelijke voorziening terecht kunnen. • De leerlingen berekenen in reisadvertenties de duur van de reis in dagen en nachten. • De leerlingen gebruiken de informatie in een spoorboekje/dienstregeling bus uit de eigen streek (websites van NMBS en De Lijn) om aankomst-, vertrektijden en duur van verplaatsingen te bepalen. • De leerlingen berekenen in de tv-gids de duur van enkele programma's. • De leerlingen schrijven zelf een uitnodiging voor een evenement, rekening houdend met bepaalde tijdsgebonden factoren.
14	<ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen groeperen feiten in de kolommen verleden-heden-toekomst; zoals bijvoorbeeld: <ul style="list-style-type: none"> – in 1969 landde de eerste mens op de maan = verleden; – volgende maand bezoeken we een museum = toekomst; – nu lezen we deze tekst = heden. • De leerlingen maken oefeningen zoals: <ul style="list-style-type: none"> – wat komt na donderdag, 1997, zomer, april ...? – wat komt voor zondag, 1985, winter ...? – welke eeuw is 1865, 920? • De leerlingen passen het begrip generatie op een stamboom toe. • Bij een uitstap moeten de leerlingen openingsuren opzoeken op het internet en aan de hand hiervan een geschikt tijdstip zoeken voor een bezoek.
15	<p>De tijdsband wordt gebruikt om het begrip tijdsduur te verhelderen en om een zicht te hebben op de omvang en de complexiteit van het verleden.</p> <p>Tijdsvakken op de tijdsband zijn</p> <ul style="list-style-type: none"> • Prehistorie: tot 3500 v.C. • Oudheid: 3500 v.C. tot 500 n.C. • Middeleeuwen: 500 tot 1500 • Nieuwe Tijd: 1500 tot 1800 • Nieuwste Tijd: 1800 tot 1945 • Eigen tijd: na 1945

	<p>Voorbeelden van lesactiviteiten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • de leerlingen halen hun voorkennis (uit het basisonderwijs) op en koppelen die aan de grote periodes; • de leerlingen plaatsen data en bijhorende gebeurtenis uit aangeboden teksten op een tijdsband; • de leerlingen plaatsen foto's (waarbij uitleg gegeven wordt) in het juiste tijdsvak ter illustratie van de tijdsband; • de leerlingen maken een tijdslijn van hun eigen leven en schuiven die in de historische tijdsband. Er volgt een discussie over het begrip tijdsduur.
16	<ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen interviewen hun ouders en/of grootouders over de school vroeger, over de invulling van het dagelijks leven, over vrijetijdsbesteding ... • De leerlingen bezoeken het speelgoedmuseum in Mechelen en stellen een tijdslijn op over speelgoed van vroeger. • De leerlingen vergelijken foto's van vroeger en nu van hun gemeente (dit kan gekoppeld worden aan LPD 9). • De leerlingen gaan op bezoek in een rusthuis en interviewen enkele bewoners over vroeger. • De leerlingen vergelijken hoe kinderen vroeger leefden (d.m.v. artikels, docu, film ...) met vandaag (dit kan gekoppeld worden aan LPD 18, maar ook met LPD 7 wanneer men hierbij kinderarbeid betreft). • De leerlingen organiseren een tentoonstelling over het leven van hun grootouders (met foto's, kleding, oude ambachten)
17	<ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen lezen verhalen van/bekijken filmpjes over leeftijdsgenoten uit andere delen van de wereld over hun dagelijks leven en vergelijken dit met hun eigen leven.
18	<ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen vullen een enquête in over hun eigen vrijetijdsbesteding en stellen ze grafisch voor. • De leerlingen berekenen na het invullen van hun weekschema de ruimte die voor vrijetijdsbesteding overblijft. • De leerlingen bevragen medeleerlingen over hun vrijetijdsbesteding en noteren de resultaten in een verslag.
19	<ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen maken in groepjes steekkaarten van de vrijetijds mogelijkheden in de eigen streek. • De leerlingen zoeken op de website van de gemeente naar praktische informatie over de vrijetijds mogelijkheden in de streek. • De leerlingen maken een folder over een vrijetijdsactiviteit die in de eigen streek kan beoefend worden. • De leerlingen rekenen de kostprijs voor het beoefenen van een aantal hobby's uit en leiden hieruit af of deze hobby's haalbaar zijn voor hen. • De leerlingen berekenen de tarieven van het openbaar vervoer voor een verplaatsing naar sport/hobbycentrum. • De leerlingen bespreken nadelen en voordelen van eigen vrijetijdsactiviteiten.

OMGAAN MET INFORMATIE

DECR. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN De leerlingen kunnen	LEERINHOUDEN
OD 35, 36, 37	informatie over een actuele gebeurtenis verzamelen, deze informatie situeren in tijd en ruimte en hierover een eigen mening formuleren.	20 Enkele actuele gebeurtenissen
OD 13	uit aangereikte historische en/of actuele bronnen informatie halen en interpreteren.	21 Interpretatie van informatie uit eenvoudige schriftelijke en mondelinge bronnen
OD 16	bepalen of historische en/of actuele informatiebronnen betrouwbaar zijn.	22 Betrouwbaarheid van bronnen <ul style="list-style-type: none"> • onderscheid feit-mening; • criteria voor het beoordelen van informatie.

SPECIFIEKE PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN	
20 21	<ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen leggen onder begeleiding een actuamapje aan op basis van vooropgestelde criteria (bv. 2 artikels buitenlands nieuws, 2 artikels binnenlandsnieuws ...). Op elk artikel wordt de herkomst en datum geschreven. Elk artikel wordt samengevat (de 4w-methode: wie? wat? waar? wanneer?) en de plaatsen uit het artikel worden op kaarten (wereld, Europa, België ...) aangeduid. • De leerlingen kunnen uit het actuamapje ook een gebeurtenis kiezen waarover ze verdere informatie verzamelen en een hierover korte presentatie geven voor de klas. • De leerlingen leggen een muurkrant aan en verbinden de verschillende artikels met een kaart van België en een wereldkaart. • De leerlingen formuleren schriftelijk hun mening over een zelf gekozen actuele gebeurtenis en starten, onder begeleiding en toezicht van de leraar, een forum waarop klasgenoten kunnen reageren. • De leerlingen zoeken in de krant een artikel waar ze het mee eens zijn en een artikel waar ze niet mee eens zijn en lichten telkens hun mening toe. • De leerlingen nemen t.o.v. een lijn plaats naarmate ze meer of minder akkoord zijn met informatie over een actuele gebeurtenis bv. een krantenartikel. • De leerlingen halen de essentie uit een krantenartikel en bedenken een passende titel.

22	<ul style="list-style-type: none">• De leerlingen vergelijken artikels over eenzelfde gebeurtenis uit verschillende kranten.• De leerlingen maken een kort verslag over een gebeurtenis tijdens de speeltijd/ in de klas. Eerst moeten ze zo waarheidsgetrouw de feiten beschrijven, vervolgens moeten ze in een tweede tekst hun mening over de feiten geven.• De betrouwbaarheid van websites wordt klassikaal onderzocht a.d.h.v. enkele richtvragen (doel, sponsor/eigenaar, inhoud, bruikbaarheid, autoriteit van de auteur, publiek, illustraties, veiligheid ...). De leerlingen stellen een lijst op met voorbeelden van betrouwbare en minder betrouwbare websites, waarbij zij hun keuze verantwoorden.• De leerlingen maken een poster met instructies voor veilig internetgebruik.
----	---

ALGEMENE PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN

Het leerplan geschiedenis B-stroom is een graadsleerplan. Bijgevolg is het noodzakelijk dat er binnen de vakgroep afspraken gemaakt worden over de verdeling van de leerplandoelstellingen en leerinhouden over 1 B en BVL. Het spreekt wel voor zich dat een aantal leerplandoelstellingen (ondermeer 'Omgaan met informatie') zowel in 1 B en BVL zullen nagestreefd worden.

De leerplandoelstellingen worden in een logische volgorde in het leerplan aangeboden. Deze volgorde is echter niet dwingend. Het staat de leerkracht vrij om, in overleg met zijn collega's, de volgorde van de leerplandoelstellingen te wijzigen of ze te clusteren in een aantal thema's of projecten.

De leerplandoelstellingen zijn vaardigheidsgericht geformuleerd. Ze beogen in geen geval zuivere reproductie van kennis.

Om de functionaliteit te verhogen is het aangewezen om de leerplandoelstellingen na te streven vanuit levensechte situaties die nauw aansluiten bij de leefwereld van de leerlingen. Zo kunnen de leerplandoelstellingen uit het domein 'School en samenleving' samen met een aantal doelstellingen uit het domein 'Onze gemeente' zeer functioneel aangeboden worden in een thema rond kennismaking met de school en schoolomgeving bij de start van het schooljaar.

Het is ook aan te raden om te overleggen en eventueel projectmatig samen te werken met de leerkracht aardrijkskunde, die de component ruimte van maatschappelijke vorming voor zijn rekening neemt.

Om het leerproces af te stemmen op de noden van de doelgroep en om de motivatie te verhogen is het noodzakelijk om met veel visuele ondersteuning, met afwisselende werkvormen en met veel opdrachten te werken in de lessen maatschappelijke vorming.

Gezien de heterogeniteit van de doelgroep is het wenselijk om zo veel mogelijk op maat van de individuele leerling te werken aan de hand van differentiatie in taken (moeilijkheidsgraad, aantal opdrachten, hulplijnen bij opdrachten, begeleiding door de leraar ...).

Ook binnen geschiedenis moet er ruime aandacht zijn voor de instructietaal gezien de zeer taalheterogene doelgroep. Het is nodig zorg te besteden aan het uitleggen van nieuwe begrippen, het tekstniveau aan te passen aan het leesniveau, aandacht te hebben voor mondeling en schriftelijk doorzichtig taalgebruik en taken en toetsen zonder talige struikelblokken.

VOET

Wat en waarom?

Vakoverschrijdende eindtermen² (VOET) zijn minimumdoelen die, in tegenstelling tot de vakgebonden eindtermen, niet specifiek behoren tot een vakgebied, maar door meerdere vakken en/of vakoverschrijdende onderwijsprojecten worden nagestreefd.

De VOET geven scholen de opdracht om jongeren te vormen tot de actieve burgers van morgen!

Zij moeten jongeren in staat stellen om die sleutelcompetenties te verwerven die een zinvolle bijdrage leveren aan het uitbouwen van een persoonlijk leven en aan de opbouw van de samenleving.

Het ordeningskader van de VOET bestaat uit een samenhangend geheel dat deels globaal en deels per graad geformuleerd wordt.

Globaal:

- een **gemeenschappelijke stam** met 27 sleutelvaardigheden
Deze gemeenschappelijke stam is een opsomming van vrij algemeen geformuleerde eindtermen, los van elke context. Ze zijn toepasbaar in alle opvoedings- en onderwijsactiviteiten

² In de eerste graad B-stroom spreekt men over vakoverschrijdende ontwikkelingsdoelen (VOOD). Aangezien zowel VOET als VOOD na te streven zijn, beperken we ons in de tekst tot de term VOET, waarbij we zowel naar het begrip vakoverschrijdende eindtermen als vakoverschrijdende ontwikkelingsdoelen verwijzen.

van de school. Ze kunnen, afhankelijk van de keuze van de school, in samenhang met alle andere vakgebonden of vakoverschrijdende eindtermen worden toegepast;

- **zeven** maatschappelijk relevante toepassingsgebieden of **contexten**:
 - **lichamelijke gezondheid en veiligheid,**
 - **mentale gezondheid,**
 - **sociorelationele ontwikkeling,**
 - **omgeving en duurzame ontwikkeling,**
 - **politiek-juridische samenleving,**
 - **socio-economische samenleving,**
 - **socioculturele samenleving.**

Per graad:

- **leren leren,**
- **ICT** in de eerste graad,
- **technisch-technologische vorming** in de tweede en derde graad ASO.

Een zaak van het hele team

De VOET vormen een belangrijk onderdeel van de basisvorming van de leerlingen in het secundair onderwijs. Om een brede en harmonische basisvorming te waarborgen moeten de eindtermen van de gemeenschappelijke stam, contexten, leren leren, ICT en technisch-technologische vorming in hun samenhang behandeld worden. Het is de taak van het team om - vanuit een visie en een planning - vakgebonden en vakoverschrijdende eindtermen te combineren tot zinvolle gehelen voor de leerlingen.

Door de globale formulering krijgen scholen meer autonomie bij het werken aan de vakoverschrijdende eindtermen, waardoor de school meer mogelijkheden krijgt om het eigen pedagogisch project vorm te geven.

Het team zal keuzes en afspraken moeten maken over de VOET.

De globale formulering over de graden heen betekent niet dat alle eindtermen in alle graden moeten aan bod komen, dit zou een onbedoelde verzwaring van de inspanningsverplichting tot gevolg hebben. Bij het maken van de keuzes wordt verwacht dat elke graad in elke school een redelijke inspanning doet ten opzichte van het geheel van de VOET, rekening houdend met wat in de andere graden aan bod komt.

Doordat de VOET niet louter graadgebonden zijn, krijgt de school/scholengemeenschap de mogelijkheid om een leerlijn over de graden heen uit te werken.

HET OPEN LEERCENTRUM EN DE ICT - INTEGRATIE

Het gebruik van het open leercentrum (OLC) en de ICT-integratie past in de totale visie van de school op leren en op het werken aan de leervaardigheden van de leerlingen. De inzet en het gebruik van ICT en van het OLC zijn geen doel op zich maar een middel om het onderwijsleerproces te ondersteunen.

Door de snelle evolutie van de informatietechnologie volgen nieuwe ontwikkelingen in de maatschappij elkaar in hoog tempo op. Kennis en inzichten worden voortdurend verruimd. Er komt een enorme hoeveelheid informatie op ons af. De school zal de leerlingen moeten leren hier zinvol en veilig mee om te gaan.

Zelfstandig kunnen werken, in staat zijn eigen initiatieven te ontplooien en over het vermogen beschikken om nieuwe ideeën en oplossingen in samenwerking met anderen te ontwikkelen, zijn essentieel. Voor het onderwijs betekent dit een ingrijpende verschuiving: minder aandacht voor de passieve kennisoverdracht en meer aandacht voor de actieve kennisconstructie binnen de unieke ontwikkeling van elke leerling. Die benadering nodigt leraren en leerlingen uit om voortdurend met elkaar in dialoog te treden, omdat je de ander nodig hebt om te kunnen leren. Het traditionele beeld van onderwijs zal steeds meer verdwijnen en veranderen in een dynamische leeromgeving waar leerlingen in eigen tempo en in wisselende groepen onderwijs zullen volgen. Dergelijke leerprocessen worden bevorderd door gebruik te maken van het OLC en van ICT-integratie als onderdeel van deze rijke gedifferentieerde leeromgeving.

Het open leercentrum als krachtige leeromgeving

Een open leercentrum (OLC) is een ruimte waar leerlingen, individueel of in groep, zelfstandig, op hun eigen tempo en op hun eigen niveau kunnen leren, werken en oefenen.

Om een krachtige leeromgeving te zijn, is een open leercentrum

- uitgerust met voldoende didactische hulpmiddelen,
- ter beschikking van leerlingen op lesmomenten en daarbuiten,
- uitgerust in functie van leeractiviteiten met pedagogische ondersteuning.

In ideale omstandigheden zou de ganse school een open leercentrum kunnen zijn. In werkelijkheid kan in een school echter niet op elke plaats en op elk moment een dergelijke leeromgeving gewaarborgd worden. Daarom kiezen scholen ervoor om een aparte ruimte als OLC in te richten om zo de leemtes in te vullen.

Voor de meeste leeractiviteiten volstaat een klaslokaal of informaticalokaal. Wanneer is het echter nuttig om over een OLC te beschikken?

- Bij een gedifferentieerde aanpak waarbij verschillende leerlingen bezig zijn met verschillende leeractiviteiten, kan het klaslokaal op vlak van zowel ruimte als middelen niet meer als enige leeromgeving voldoen. Dit is zeker het geval bij begeleid zelfstandig leren, vakoverschrijdend leren, projectmatig werken ... Vermits leerlingen bij deze leeractiviteiten een zekere vrijheid krijgen in het plannen, organiseren en realiseren van het leren, is de beschikbaarheid van extra ruimte en middelen soms noodzakelijk.
- Het leren van leerlingen beperkt zich niet tot de eigenlijke lestijden. Voor sommige opdrachten moeten zij beschikken over aangepaste leermiddelen buiten de eigenlijke lestijden. Niet iedereen heeft daar thuis de mogelijkheden voor. In functie van gelijke onderwijskansen, lijkt het zinvol dat een school ook momenten buiten de lessen voorziet waarop leerlingen van een OLC gebruik kunnen maken.

Om hieraan te voldoen, beschikt een OLC minimaal over volgende materiële mogelijkheden:

- ruim lokaal met een uitnodigende inrichting die een flexibele opstelling toelaat (bijv. eilandjes om in groep te werken);
- ICT: computers met internetverbinding, printmogelijkheid, oortjes, microfoons ...
- digitaal leerplatform waar alle leerlingen toegang toe hebben;
- materiaal waarvan de vakgroepen beslissen dat het moet aanwezig zijn om de leerlingen zelfstandig te laten werken/leren (software, papieren dragers ...) en dat bewaard wordt in een openkaststelsel;
- kranten en tijdschriften (digitaal of op papier).

In het ideale geval is er nog een bijkomende ruimte beschikbaar (lieft ook met ICT-mogelijkheden) die zowel kan gebruikt worden als 'stille' ruimte of juist omgekeerd om bijvoorbeeld leerlingen presentaties te laten oefenen (de grote ruimte is in dat geval de stille ruimte) of voor groepswork (discussiemogelijkheid).

Op organisatorisch vlak is het van belang dat met het volgende rekening wordt gehouden:

- het OLC wordt bij voorkeur gebruikt voor werkvormen en activiteiten die niet in het vaklokaal kunnen gerealiseerd worden;
- het is belangrijk dat bij een leeractiviteit begeleiding voorzien wordt. Deze begeleiding kan zowel gebeuren door de actieve aanwezigheid van een leraar als ook 'van op afstand' door middel van gerichte opdrachten, stappenplannen, studietips ...;
- het OLC is toegankelijk buiten de lesuren (bijv. tijdens de middagpauze, een bepaalde periode voor en/of na de lesuren).

Voor het welslagen is het aan te bevelen dat een OLC-beheerder aangesteld wordt. Deze beheerder zorgt o.a. voor inchecken, bewaren van orde, beheer van het materiaal en praktische organisatie en wordt bijgestaan door een ICT-coördinator voor de technische aspecten.

Door het specifieke karakter van het OLC is deze ruimte bij uitstek geschikt voor de realisatie van de ICT-integratie binnen de vakken maar deze integratie mag zich niet enkel tot het OLC beperken.

ICT-integratie als middel voor kwaliteitsverbetering

Onder ICT-integratie verstaan we het gebruik van informatie- en communicatietechnologie ter ondersteuning van het leren.

ICT-integratie kan op volgende manieren gebeuren:

- **Zelfstandig oefenen in een leeromgeving**
Nadat leerlingen nieuwe leerinhouden verworven hebben, is het van belang dat ze voldoende mogelijkheden krijgen om te oefenen bijvoorbeeld d.m.v. specifieke pakketten. De meerwaarde van deze vorm van ICT-integratie kan bestaan uit: variatie in oefenvormen, differentiatie op het vlak van tempo en niveau, geïndividualiseerde feedback, mogelijkheden tot zelfevaluatie.
- **Zelfstandig leren in een leeromgeving**
Een mogelijke toepassing is nieuwe leerinhouden verwerven en verwerken, waarbij de leerkracht optreedt als coach van het leerproces (bijvoorbeeld in het open leercentrum). Een elektronische leeromgeving (ELO) biedt hiertoe een krachtige ondersteuning.
- **Creatief vormgeven**
Leerlingen worden uitgedaagd om creatief om te gaan met beelden, woorden en geluid. De leerlingen kunnen gebruik maken van de mogelijkheden die o.a. allerlei tekst-, beeld- en tekenprogramma's bieden.
- **Opzoeken, verwerken en bewaren van informatie**
Voor het opzoeken van informatie kunnen leerlingen gebruik maken van o.a. cd-roms, een ELO en het internet.
Verwerken van informatie houdt in dat de leerlingen kritisch uitmaken wat interessant is in het kader van hun opdracht en deze informatie gebruiken om hun opdracht uit te voeren.
De leerlingen kunnen de relevante informatie ordenen, weergeven en bewaren in een aangepaste vorm.
- **Voorstellen van informatie aan anderen**
Leerlingen kunnen informatie aan anderen meedelen of tonen met behulp van ICT-ondersteuning met tekst, beeld en/of geluid onder de vorm van bijvoorbeeld een presentatie, een website, een folder ...
- **Veilig, verantwoord en doelmatig communiceren**
Communiceren van informatie betekent dat leerlingen informatie kunnen opvragen of verstrekken aan derden. Dit kan via e-mail, internetfora, ELO, chat, blog ...
- **Adequaat kiezen, reflecteren en bijsturen**
De leerlingen ontwikkelen competenties om bij elk probleem verantwoorde keuzes te maken uit een scala van programma's, applicaties of instrumenten, al dan niet elektronisch. Daarom is het belangrijk dat zij ontdekken dat er meerdere valabele middelen zijn om hun opdracht uit te voeren. Door te reflecteren over de gebruikte middelen en door de bekomen resultaten te vergelijken, maken de leerlingen kennis met de verschillende eigenschappen en voor- en nadelen van de aangewende middelen (programma's, applicaties ...). Op basis hiervan kunnen ze hun keuzes bijsturen.

MINIMALE MATERIËLE VEREISTEN³

Als basisuitrusting dient voorzien te worden:

- voldoende zakwoordenboeken;
- een aantal 'Groene boekjes';
- een aantal NT2-woordenboeken;
- historisch-geografische kaarten: wandkaarten en/of kaarten op elektronische dragers indien projectie mogelijk is;
- een grote wereldkaart en een kaart van Europa;
- een tijdsbalk met daarop minstens de grote periodes en de in de vakgroep afgesproken ce-suurdata;
- mogelijkheid voor aankleding van het lokaal (bijv. prikbord voor posters, wandkaart, foto's, knipsels ...);
- een degelijke geluidsinstallatie: cd-speler en/of computer met luidsprekers (in het vaklokaal of ter beschikking in een uitleensysteem);
- bord;
- projectiemateriaal + scherm (in het vaklokaal of ter beschikking in een uitleensysteem);
- laptop en beamer (in het vaklokaal of ter beschikking in een uitleensysteem);
- televisietoestel met aangesloten video- of dvd-speler:
 - ofwel geïntegreerd in het vaklokaal;
 - ofwel opgesteld in een toegankelijk multimedialokaal.
- computerconfiguratie met internetaansluiting:
 - ofwel geïntegreerd in het vaklokaal;
 - ofwel opgesteld in een toegankelijk multimedialokaal.

Daarnaast kan de vakgroep, eventueel in overleg met collega's van andere vakken en volgens de mogelijkheden van de school, het didactisch materiaal geleidelijk verder uitbouwen. We denken hier onder andere aan:

- bij voorkeur een vaklokaal met gemakkelijk verplaatsbaar meubilair om interactieve werkvormen mogelijk te maken;
- een verzameling informatiebrochures (gemeente, politie, telefoonboeken, uurregeling openbaar vervoer, toeristische folders ...);
- naslagwerken geschiedenis op niveau van de leerling;
- cd's, dvd's, video's, cd-roms, softwareprogramma's enz. over historische thema's;
- een abonnement op enkele kranten en tijdschriften (eventueel op schoolniveau);
- documentatiemappen rond bepaalde thema's die in de lessen aan bod komen;
- (jeugd)boeken of strips rond de thema's uit het leerplan.

³ Inzake veiligheid is de volgende wetgeving van toepassing:

- Codex
- ARAB
- AREI
- Vlarem.

Deze wetgeving bevat de technische voorschriften die in acht moeten genomen worden m.b.t.:

- de uitrusting en inrichting van de lokalen;
- de aankoop en het gebruik van toestellen, materiaal en materieel.

Zij schrijven voor dat:

- duidelijke Nederlandstalige handleidingen en een technisch dossier aanwezig moeten zijn;
- alle gebruikers de werkinstructies en onderhoudsvoorschriften dienen te kennen en correct kunnen toepassen;
- de collectieve veiligheidsvoorschriften nooit mogen gemanipuleerd worden;
- de persoonlijke beschermingsmiddelen aanwezig moeten zijn en gedragen worden, daar waar de wetgeving het vereist.

EVALUATIE

DOELSTELLING

Evaluatie wordt beschouwd als de waardering van het werk waarmee leraar en leerlingen samen bezig zijn. Het is de bedoeling dat zowel de leraar als de leerling informatie krijgen over het bereiken van de doelstellingen en over het leerproces.

Daarenboven is evaluatie – de evaluatie- en rapporteringspraktijk – een belangrijke pijler binnen de kwaliteitszorg van de school en als dusdanig spoort de evaluatie met de schoolvisie op leren.

Omdat evaluatie naar de leerlingen toe eenvormigheid moet vertonen over de vakken en de leerjaren heen, is het logisch dat:

- de school hierover haar visie ontwikkelt;
- de betrokken leerkrachten deze visie concretiseren voor hun vak in de vakgroepwerking.

De leerling en zijn ouders vinden in de rapportering (score, commentaar, remediëring) bruikbare informatie over de doelmatigheid van de gevolgde studiemethode.

EVALUEREN

PROCES- EN PRODUCTEVALUATIE

Procesevaluatie

Dit luik van evaluatie heeft tot doel de leerling en zijn ouders tussentijds in te lichten over de vorderingen in de realisatie van de kennis- en vaardigheidsdoelen van het vak, de vakgebonden attitudes en leerattitudes om op basis hiervan het leertraject bij te sturen. In deze evaluatie staat het leerproces dat de leerlingen doorlopen dus centraal. De evaluatie moet aan de leerkracht de nodige feedback geven over zijn gehanteerde aanpak.

De leerkracht beschikt daarvoor over de volgende middelen:

- observatie in de klas,
- reflectiegesprekken,
- zelf-, peer-, co-evaluatie,
- oefeningen en opdrachten die in de klas worden uitgevoerd, individueel of in groep,
- mondelinge en schriftelijke overhoringen,
- huistaken,
- ...

Het opvolgen van de attitudes hoort ook onder dit aspect van de evaluatie.

Er wordt een onderscheid gemaakt tussen vak- en leerattitudes. De vakgebonden attitudes staan expliciet in de leerplannen vermeld. De leerattitudes worden op schoolniveau bepaald en vormen de randvoorwaarden om te leren.

Attitudes kunnen nauwelijks in cijfers worden uitgedrukt. Er kan best gewerkt worden met rubrieken (SAM-schalen) die de attitudes omzetten in waarneembaar gedrag. Bij de weging wordt dan niet zozeer het gedrag dan wel de evolutie in rekening gebracht.

Productevaluatie

Producten, zoals herhalingstoetsen en examens, gaan na in welke mate de leerling de doelstellingen van het vak beheerst. De verschillende vaardigheden en de onderliggende kenniselementen komen aan bod.

De attitudes komen niet aan bod bij de productevaluatie.

PERMANENTE EVALUATIE

Bij permanente evaluatie ligt de nadruk op procesevaluatie. Deze evaluatie wordt voornamelijk gebruikt om het leerproces van de leerling en het aanleerproces van de leraar bij te sturen. Door op deze manier te evalueren, krijgen de leerwinst en het zelfbeeld van de leerling meer aandacht op een positieve manier.

Vermits voor de vakken uit de basisvorming de leerplandoelstellingen gebaseerd zijn op ontwikkelingsdoelen, zijn de doelstellingen na te streven en niet te realiseren bij alle leerlingen. Vanuit deze

optiek is het aangewezen dat de productevaluatie niet van doorslaggevend belang is bij de eindbeoordeling.

Kiezen voor een brede en permanente evaluatie sluit dan ook goed aan bij de heterogeniteit van de doelgroep in de B-stroom.

Toch kan er in bepaalde vakken voor gekozen worden om af en toe ook grotere leerstofdelen te toetsen en de leerlingen zo voor te bereiden op het onder de knie krijgen van ruimere leerstofgehelen.

RAPPORTERING

De geregelde rapportering heeft tot doel de leerling en zijn ouders tussentijds in te lichten over de vordering in het realiseren van de doelstellingen. De rapportering moet ook aandacht schenken aan remediëren.

De school bepaalt de vorm en de frequentie van rapporteren.

BIBLIOGRAFIE

- COLPIN, M., BOGAERT, N., e.a., *Een taak voor iedereen. Perspectieven voor taakgericht onderwijs*, Garant, Leuven-Apeldoorn 2000
- DE KONING, H., *Leren zelfstandig leren. Een didactische handleiding voor de leerkracht*, Nijgh Versluys, Baarn 1998
- DELESPAUL, J., *Chronometer. Werkboek historische vaardigheden*, Averbode educatief 2003
- DE BRUIN, R. en BOSUA, M., *Geschiedenis geven. Praktische vakdidactiek voor het basisonderwijs*, Koninklijke Van Gorcum, Assen, 2006
- DE VRIES, J. (red.), *Actief historisch denken. Opdrachten voor activerend geschiedenisonderwijs*, Stichting geschiedenis, staatsinrichting en educatie, Boxmeer 2004
- DOCHY, F., SCHELFHOUT, W. en JANSSENS, S., *Anders evalueren*, LannooCampus, Leuven, 2003
- DONCHE, V., BRANDT, W., JACOBS, D en VAN PETEGEM, P., *Leren als hefboom*, ACCO, Leuven 2003
- HAJER, M. en MEESTRINGA, T., *Handboek taalgericht vakonderwijs*, Coutinho, Muiderberg 2009
- HOOGVEEN, P. en WINKELS, J., *Het didactische werkvormenboek. Variatie en differentiatie in de praktijk*, Van Gorcum, Assen 1996
- JANSSEN, T., DAM, G., WOLTERS, B., *Vaardigheden voor zelfstandig leren*, Van Gorcum, Assen 2002
- KAGAN, S., *Structureel coöperatief leren*, RPCZ educatieve uitgaven, Middelburg 2003
- KRATSBORN, W., *Onvoorspelbaar verleden. Geschiedenis van de prehistorie tot heden*, Koninklijke Van Gorcum, Assen, 2005
- NICAISE, I. en DESMEDT, E., *Gelijke kansen op school: het kan!*, Plantyn, Mechelen 2008
- VAN BEEK, W. en VERHALLEN, M., *Taal, een zaak van alle vakken*, Coutinho, Bussum 2004
- VAN BOXTEL, C., e.a., *Vakintegratie in de Mens- en Maatschappijvakken*, Landelijk Expertisecentrum, Amsterdam 2009
- VAN DEN WIJNGAERDE, C-J, BOEYKENS, T. en VANDENBERGHE, B., *Helder Nederlands met schrijf- en spreekkaders die werken*, De Boeck, Antwerpen 2009
- VAN DER KOOIJ, C. & DE GROOT-REUVEKAMP, M., *Geschiedenis en samenleving. Kennisbasis inhoud en didactiek*, Noordhoff Uitgevers, Groningen-Houten 2009
- VAN PETEGEM, P. en VANHOOF, J., *Begeleid zelfstandig leren*, Wolters Plantyn, Mechelen 2002
- VERGAUWEN, G. en DESERRANO, G., *Attitudes evalueren*, Garant, Antwerpen, 2005
- WARZEE, J. & DELLESPAUL, J., *Handig Zelfstandig, fiches voor het oefenen van vaardigheden*, Averbode Educatief, 2004
- WILSCHUT, A. e.a. (red.), *Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de vakdocent*. Uitgeverij Coutinho, Bussum, 2004